

लोकशाही शासनपद्धती मधील प्रचाराचे बदलते स्वरूप

प्रा. प्रदीपकुमार आनंदराव चरणकर
श्री शिव शाहू महाविद्यालय सरूड
ता.शाहूवाडी जि. कोल्हापूर

सारांश

आजच्या युगात लोकशाही हा एक सर्वोत्तम शासन प्रकार म्हणून जगभर स्वीकारला गेला आहे . लोकशाही हा अतिशय लोकप्रिय प्रकार मानला जातो त्यामुळे जगातील बहुतेक राष्ट्रांनी लोकशाही हा शासन प्रकार स्वीकारला आहे म्हणूनच या युगाला लोकशाहीची युग असं म्हटलं जातं.लोकशाही म्हणजे लोकांचे शासन होय. लोकशाहीमध्ये प्रचाराचे मुख्यता दोन उद्दिष्ट असतात एक म्हणजे लोकशाही लोकांच्या मध्ये रुजवणे तितच जतन करणे व दुसरे कार्य म्हणजे सत्ता मिळवण्यासाठी प्रयत्न करणे

पारिभाषिक शब्द: प्रचाराचा इतिहास, प्रचाराचे महत्त्व, प्रचाराचे वर्गीकरण, प्रचाराची साधने

प्रस्तावना

लोकशाहीमध्ये प्रचाराचे प्रथम उद्दिष्ट म्हणजे लोकशाही लोकांच्या मनामध्ये रुजवणे,लोकशाहीची मूल्यांची जपणूक करणे,लोकशाहीच जतन करणे व लोकशाहीच्या मूल्यानुसार राज्यकारभार करणे ही प्रक्रिया निरंतरपणे कार्यरत ठेवावे लागते तरच लोकशाही आपलं अस्तित्व टिकून ठेवू शकते. लोकशाही ही केवळ शासन पद्धती न राहता नागरिकांची जीवनपद्धती बनली पाहिजे यासाठी विविध स्तरावर प्रयत्न चालू असतात म्हणूनच महात्मा गांधीजींनी लोकशाहीची व्याख्या करताना लोकशाही एक जीवन पद्धती आहे असं म्हटलं आहे. लोकांनी लोकशाहीवादी जीवन पद्धती स्वीकारल्यास, ती जतन केल्यास आपोआपच राजकीय लोकशाही टिकून राहते त्यामुळेच लोकशाही लोकांच्या मध्ये रुजवण्यासाठी विविध स्तरावर विविध प्रकारे लोकशाहीचा प्रचार करण्याचं कार्य चालू असते

लोकशाहीमध्ये प्रचाराचे दुसरे उद्दिष्ट म्हणजे सत्ता प्राप्त करण्यासाठी बहुमत मिळवणे.लोकशाहीमध्ये अंतिम सत्ता ही जनतेच्या पर्यायाने लोकांच्या हातात असते. व ती सत्ता सर्व लोकांच्या हितासाठी वापरली जाते यामध्ये जनता ही सार्वभौम मानली जाते लोक प्रौढ व गुप्त मतदान पद्धतीद्वारे आपल्या प्रतिनिधींची निवड करतात व ते निवडून आलेले प्रतिनिधी कायदेमंडळात लोकांच्या वतीने कारभार पाहतात. लोकप्रतिनिधींची केलेली निवड ही ठराविक काळासाठी असते. निश्चित कालावधी संपल्यानंतर ह्या लोकप्रतिनिधींना परत निवडणूक प्रक्रियेला सामोरे जावे लागते.आपल्या भारत देशामध्ये लोकशाही शासन पद्धती स्वीकारली आहे भारतामध्ये केंद्रीय कायदेमंडळ व राज्यातील कायदेमंडळातील सदस्यांची व स्थानिक स्वराज्य संस्थांतील सदस्यांची निवड ही पाच वर्षासाठी केली जाते. दर पाच वर्षांनी निवडणुका घेतल्या जातात व सरकार निवडले जाते त्यामुळे प्रत्येक पक्ष हा आपल्याच पक्षाला जास्तीत जास्त मते मिळावीत अर्थात आपल्या पक्षाला सार्वत्रिक निवडणुकीत बहुमत प्राप्त व्हावे यासाठी प्रयत्न करत असतो त्यासाठी तो जनतेला पर्यायाने मतदारांना प्रभावीत करण्यासाठी अनेक प्रकारे प्रयत्न करत असतो त्याच प्रयत्नांचा एक भाग म्हणजे निवडणूक प्रचार होय. प्रस्तुत शोधनिबंधात लोकशाही मधील निवडणूक प्रचार व त्याचे काळानुसार बदलते स्वरूप यावर चर्चा करण्यात आलेली आहे. लोकशाहीमध्ये बहुमत प्राप्त करण्यासाठी व मतदारांनी आपल्याच पक्षाला बहुमत द्यावे यासाठी मतदारांना प्रभावित करणे आवश्यक असते आणि मतदारांना प्रभावित करण्यासाठी प्रचार हे सर्वोत्तम साधन मानले जाते.मतदारांना आपल्या विचाराने प्रभावित करण्यासाठी प्रचार करण्याचा प्रकार हा आधुनिक नाही तर प्राचीन काळातही आपल्या जनतेला प्रभावित करण्यासाठी प्रचाराचे साधन वापरले जात असे

काळानुसार प्रचाराचे स्वरूप हे नेहमी बदलत गेले आहे. प्राचीन काळात हिंदू धर्मांमध्ये धर्मप्रसार व धर्म प्रचार करण्यासाठी वेद,पुराण यांचा आधार घेतला गेला आहे किंबहुना प्रचार साधने म्हणून वापरले गेलेली आहेत आणि आजही वापरले जातात

आजच्या युगात प्रचाराचे स्वरूप हे पूर्णपणे बदलले गेले आहे . आधुनिक विज्ञान व तंत्रज्ञान च्या युगात नवनवीन तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून प्रचार करण्याचा प्रयत्न केला जातो सध्या व्हाट्सअप, फेसबुक व इंस्टाग्राम यासारख्या सोशल मीडियाच्या माध्यमातून लोकांची मते प्रभावित करण्याचा प्रयत्न केला जातो. त्याचबरोबर सिनेमा, वर्तमानपत्र, रेडिओ लोड स्पीकर, टेलिव्हिजन, साहित्य, सभा, घोषणा व सांस्कृतिक कार्यक्रम याद्वारे ही प्रचार केला जातो प्रस्तुत शोध निबंधात या सर्वांचा आढावा घेण्यात आला आहे त्याद्वारे लोकशाहीमध्ये सत्ता मिळवण्यासाठी प्रचाराचे महत्त्व, प्रचाराचे चांगले वाईट परिणाम, प्रचार साधने व प्रचाराचे प्रकार इत्यादी बदल लिखाण करण्यात आले आहे.

आजच्या काळात लोकशाही हा सर्वोत्तम शासन प्रकार म्हणून स्वीकारला गेला आहे सर्वोत्तम शासन प्रकार म्हणून लोकप्रिय झाला आहे जगातील बहुतेक राष्ट्रांनी लोकशाही हालोकशाही हा शासन प्रकार प्रकार स्वीकारला आहे.त्यामुळे ह्या युगाला लोकशाहीचे युग म्हणून ओळखले जाते. लोकशाही म्हणजे लोकांचे शासन होय.लोकशाहीमध्ये प्रचार या माध्यमाचा वापर दोन उद्दिष्टासाठी केला जातो एक म्हणजे लोकशाहीची अस्तित्व टिकवणे,ती बळकट व सक्षम बनवणे व दुसरे उद्दिष्ट म्हणजे राजकीय सत्ता हस्तगत करणे या दोन्ही उद्दिष्टांसाठी प्रचार या माध्यमाचा प्रभावीपणे उपयोग करून घेतला जातो. प्राचीन काळापासून लोकांना प्रभावित करण्यासाठी प्रचार या माध्यमाचा वापर केला जात आहे आधुनिक काळातही त्याचा वापर प्रभावीपणे केला जातो पण आधुनिक काळात विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमुळे प्रचाराचे स्वरूप हे पूर्णतः बदललेले दिसत

उद्दिष्ट

लोकांना प्रभावित करण्यासाठी प्रचाराचे माध्यम हे पार पूर्वीपासून वापरले जात असले तरी आधुनिक काळात त्याचा मोठ्या प्रमाणात उपयोग करून घेतला जातो. व त्या माध्यमातून लोकांची मने आपल्याकडे वळवली जातात. प्रचाराचे स्वरूप व पद्धती ह्या काळानुसार बदलत असतात.आधुनिक काळात विज्ञान तंत्रज्ञान च्या युगात प्रचाराचे स्वरूप हे पूर्णतः बदलून गेले आहे.ते अधिक प्रभावी व परिणामकारक झाले आहे. आधुनिक काळात प्रचाराचे बदलले स्वरूप यावर प्रकाश टाकण्याचे उद्दिष्ट प्रस्तुत शोध निबंधात स्वीकारले आहे

विषय मांडणी

प्रचाराचा इतिहास

आधुनिक काळात प्रचाराचे जे स्वरूप दिसते यावरून असे म्हणता येणार नाही की प्रचार ही आधुनिक काळाची उत्पत्ती आहे तर ती प्राचीन काळापासून अस्तित्वात आहे प्राचीन काळापासून आपल्या देशात विविध धर्म आणि धार्मिक संप्रदायाद्वारे आपल्या धर्माचा आणि संप्रदायाचा प्रचार करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे अति प्राचीन काळात आर्य लोकांनी आपल्या धर्म प्रचारासाठी वेद पुराण ,स्मृती ,उपनिषद आदींची रचना केली होती. प्रचाराच्या विकासामध्ये बौद्ध धर्मांनी ही महत्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे गौतम बुद्ध आणि त्यांचा संघ यांनी केवळ भारतातच नाही तर भारताबाहेरही श्रीलंका, चीन, जपान, थायलंड व मंगोलिया याचबरोबर मध्ये आशियाई देशांमध्येही बौद्ध धर्माचा प्रचार केला आहे. लोकशाहीवादी देशांमध्ये सज्ञान राज्यकर्ते नेहमीच जनसंपर्काच्या माध्यमातून प्रचार करत आले आहेत

आधुनिक काळात नेपोलियन बोनापार्ट यांनी वैज्ञानिक कृतीने प्रचाराचा प्रयोग आपल्या युद्धांच्या वेळी केला आहे त्याने सर्व वर्तमानपत्र वर अशी बंधन घातली होती की त्या वर्तमानपत्रांमध्ये फक्त सरकारी सूचना छापल्या जाव्यात. त्यानंतर इंग्लंडमध्येही काही वेळा सरकारने वर्तमानपत्रावर निर्बंध घातले होते दुसऱ्या महायुद्ध काळात तर प्रचाराचा प्रसार हा विश्वव्यापी झाला यामध्ये हिटलरचे प्रचार मंत्र्यांनी आश्चर्यजन्य रित्या प्रचार करण्याचा इतिहास बनवला आपल्या प्रचाराच्या माध्यमातून त्यांनी खोटेयाचे खरं आहे असे सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला

प्रचाराचे महत्त्व

१. प्रचाराचा उद्देश चांगला किंवा वाईट यापैकी कोणताही एक असू शकतो
२. प्रचार हे एक दुसऱ्याच्या विचारांना नियंत्रित करण्याचे सर्वात प्रभावशाली साधन आहे
३. प्रचार करणारा प्रचाराच्या साठी विविध साधनांचा उपयोग करतो उदाहरणार्थ रेडिओ वर्तमानपत्र सिनेमा भाषण इत्यादी यामध्ये तो एका बाजूला आपल्या विचारांनी लोकांना प्रोफाईल करण्याचा प्रयत्न करत असतो त्याचबरोबर दुसऱ्याच्या विचाराने लोक प्रभावित होऊ नये यासाठी तो प्रयत्न करत असत
४. प्रचार मुख्यता विचारपूर्वक व व्यवस्थित पद्धतीने केला जातो हा एक जाणीवपूर्वक स्वीकारलेला किंवा आयोजित केलेला एक क्रमबद्ध कार्यक्रम किंवा प्रयत्न असतो
५. प्रचाराचा उद्देश हा लोकांचे विचार त्यांची मनोवृत्ती व त्यांचे व्यवहार यांच्यावर नियंत्रण करून ते एका निश्चित दिशेला वळवण्यासाठी प्रयत्न केला जातो
६. मानसशास्त्रीय दृष्ट्या प्रचाराला खूप महत्त्व आहे कारण यामध्ये प्रचार करणाऱ्याला दुसऱ्याकडून काहीतरी करून घ्यायचे असते आणि त्यासाठी तो मानसशास्त्रीय दृष्ट्या प्रभाव पूर्ण पद्धतीने प्रचार करत असतो
७. प्रचार हा प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष या दोन्ही प्रकारे केला जातो

प्रचाराचे वर्गीकरण

किंबल यंग. यांनी प्रचाराचे तीन प्रकार पडले आहेत

१. साधनात्मक प्रचार - ज्या प्रचारांमध्ये प्रचार करणारा फोडा आणि राज्य करा या नीतीचा पालन करतो त्यास साधनात्मक प्रचारा असे म्हणतात विशेषतः हा प्रकार राजकीय क्षेत्र अथवा युद्धकाळात विरोधी पक्षांमध्ये फुट पाडण्यासाठी केला जातो

२. रूपांतर प्रचार यामध्ये प्रचार कर्ता चा उद्देश लोकांचे विचार, विश्वास यामध्ये रूपांतरण करण्याचा असतो. व्यापार विषयी प्रचार हे रूपांतरण प्रचाराचे प्रमुख उदाहरण म्हणता येईल

३. एकीकरण प्रचार यामध्ये वर्तमान मूल्य विश्वास आणि मनोवृत्ती अधिक दृढ बनवण्याच्या उद्देशाने प्रयत्न केला जातो विशेषता युद्ध परिस्थितीमध्ये आपल्या देशवासीयांचे धाडसी बनवण्यासाठी या प्रकारच्या प्रचाराचा आधार घेतला जातो

मनोवैज्ञानिक महत्त्व

कोणत्याही प्रकारच्या प्रचाराचे यश आणि अपयश हे मानसशास्त्री तत्त्वावर आधारलेले असते. लोकांचा विश्वास लोकांच्या पूर्वधारणा ते राहत असलेली परिस्थिती याच्यावर त्या व्यक्ती कोणत्या प्रकारचा विचार स्वीकारतील हे ठरते यावरून असे म्हणता येईल की प्रचार हा मानसशास्त्री तत्त्वावर अवलंबून असतो

प्रचाराची साधने

प्राचीन काळापासून आधुनिक काळापर्यंत समाजामध्ये प्रचाराने एक महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावलेली आहे प्राचीन काळामध्ये समाज रचना सामान्य होती तर आधुनिक काळात समाज सदस्य रचना ही अधिक जटील झाली आहे आधुनिक काळात भाषण, साहित्य, रेडिओ वर्तमानपत्र, स्पीकर, स्टेज सांस्कृतिक कार्यक्रम इत्यादी साधनांद्वारे प्रचाराचे काम केले जाते.

सिनेमा

सिनेमा द्वारे फक्त शिक्षितच नाही तर अशिक्षित लोकांच्या मध्येही प्रचार केला जाऊ शकतो सिनेमाच्या माध्यमातून लोकांच्या भावना व त्यांच्या मनोवृत्तीला आपल्या इच्छेनुसार वळवण्याचा प्रयत्न केला जातो कारण सिनेमाचा प्रभाव हा लोकांच्या मेंदूवर अधिक प्रमाणात पडतो कारण यामध्ये प्रचार फक्त ऐकला जात नाही तर डोळ्यांनी पाहिला सुद्धा जातो. सिनेमा द्वारे फक्त भौतिक वस्तूंचा प्रचार केला जात नाही तर नवीन विचार नवीन आदर्श यांचाही प्रचार केला जातो सिनेमाच्या माध्यमातून विविध आदर्शांचा आणि विचारांचा प्रचार प्रभावशाली बनतो त्यामुळे सर्वेक्षणाद्वारे सिनेमा हा प्रचाराचे महत्त्वपूर्ण साधन मानले जाते

प्रेस

प्रचाराचं प्रमुख साधन प्रेस ही आहे प्रेस द्वारे वर्तमानपत्र, पत्रिका, पोस्टर, पुस्तके, प्रचार साहित्य इत्यादी प्रकाशित केले जाते या सर्व माध्यमातून प्रचाराचे कार्य केले जाते प्रेस द्वारे प्रकाशित केलेल्या सर्व साधनांमध्ये वर्तमानपत्राचे स्थान हे विशेष आहे या वर्तमान

पत्रांमधून व्यवसायिक जाहिरात लेख संपादकी लेख इत्यादी छापून त्याद्वारे प्रत्यक्ष व प्रत्यक्ष रूपाने प्रचाराची कार्य केले जाते वर्तमान काळात समाजाच्या सर्व घटकांमध्ये वतन पत्र वाचण्याची विशेष रुची दिसते त्यामुळे या वर्तनपत्राद्वारे प्रचार कार्याला विशेष मदत मिळते त्यामुळेच यामध्ये फक्त व्यावसायिक प्रचार न होता राजकीय प्रचार ही मोठ्या प्रमाणात केला जातो निवडणुकीच्या काळामध्ये वर्तमानपत्र मध्ये निवडणूक संबंधी मोठ्या प्रमाणात प्रचार करण्याचा प्रयत्न हा केला जातो त्याच बरोबरच प्रेस कडून प्रकाशित मोठ्या मोठ्या पोस्टरच्या माध्यमातून लोकांचे लक्ष आकर्षित करण्याचा प्रयत्न केला जातो त्याद्वारे लोकांचे मनोवृत्तीमध्ये परिवर्तन करण्याचा प्रयत्न केला जातो याबरोबर प्रेस द्वारे विविध पत्रिका पुस्तके ही प्रकाशित केले जातात व त्यांच्या माध्यमातून प्रचार करण्याचा प्रयत्न केला जातो कावले यांनी असं म्हटले आहे की पुस्तकांच्या मध्ये युगांतरकारी बदल घडण्याची क्षमता असते

व्यासपीठ
प्रचार करण्याचे साधनांमध्ये मंचाचे महत्त्व आहेच पण त्याबरोबरच त्या मंचावर असणारा वक्ताही महत्त्वपूर्ण ठरतो मंच किती मोठा व आकर्षक असला तरी त्याच्यावर बोलणारा वक्ता हा प्रभावशाली नसेल तर प्रचाराचे कार्य सफल होत नाही विशेषतः निवडणुकीच्या काळामध्ये मंचाचे महत्त्व खूपच वाढते कारण कोणताही नेता हा मंचावर उभा राहूनच आपले विचार जनतेस म्हणून मांडून लोकांची मने आपल्या बाजूने होण्यासाठी प्रयत्न करत असतो यामध्ये प्रचारक आणि जनता यांच्यामध्ये प्रत्यक्ष समोरासमोरे संबंध येत असतो त्यामुळे प्रचारात आपल्या व्यक्तिमत्त्व द्वारे उपस्थित असणाऱ्या लोकांना प्रभावित करण्याचा प्रयत्न करतो किंबहुना त्याला त्याची ही संधी मिळत असते

रेडिओ

रेडिओ च्या माध्यमातून संगीत आणि मनोरंजनाची कार्यक्रम प्रसारित केले जातात या कार्यक्रमाच्या माध्यमातून विविध उत्पादनाचाही प्रचार केला जातो या प्रचाराबरोबरच राजकीय प्रचार करण्याचे रेडिओ एक महत्त्वपूर्ण साधन मानले जाते कारण या माध्यमातून अधिक अधिक लोकांच्या पर्यंत पोहोचता येते त्यामुळे रेडिओला प्रचाराच्या कार्यामध्ये अनन्य साधारण महत्त्व प्राप्त होते स्पीकर

स्पीकर हा प्रचार साधना मधला सर्वात कमी खर्चाचा साधन होय लाड स्पीकरच्या माध्यमातून प्रचार केल्यास सहजरीत्या लोक प्रचार कर्त्याकडे आकर्षित होतात स्पीकर द्वारे समाजाच्या सर्व घटकांमध्ये प्रचार केला जातो आणि त्या सर्वांपर्यंत आपला संदेश पाठवला जातो निवडणूक काळात लाऊड स्पीकर हे प्रचाराचे मुख्य साधन मानले जाते

टेलिव्हिजन

रेडिओ द्वारे फक्त आवाज लोकांपर्यंत पोहोचतो पण टेलिव्हिजन द्वारे आवाजाबरोबर चित्र ही दिसतात त्यामुळे टेलिव्हिजन द्वारे केलेला प्रचार रेडिओ पेक्षा अधिक प्रभावी होतो. त्यामुळेच टेलिव्हिजनवर जास्त वेळ विविध उत्पादनाच्या प्रचार बघायला मिळतो साहित्य

साहित्य हा प्रकार प्रचारासाठी महत्त्वपूर्ण मानला जातो काही पुस्तके मात्र विशिष्ट उद्दिष्टाला धरून गेली जातात उदाहरणार्थ कार्ल मार्क्स यांचा कम्युनिस्ट मॅनिफेस्टो या पुस्तकाला साम्यवादी विचारधारेचे बायबल म्हटलं जातं त्याप्रमाणे गांधी आणि विनोबा भावे यांनी सर्वोदयचा प्रचार आणि प्रसार करण्यासाठी अनेक पुस्तक लिहीली पुस्तकांच्या माध्यमातून प्रत्यक्ष प्रचार होतो या व्यतिरिक्त कहाणी नाटक कविता याद्वारे प्रचार होत असतो. विशेषतः देशावर युद्धासारखी संकट आले असेल तर अनेक कवी नाटककार देशभक्तीपर कविता आणि त्याच्या माध्यमातून लोकांची देशाप्रती असणारी त्या भावना समजून सांगतात हा जरी अप्रत्यक्ष प्रचार असला तरी तो अधिक प्रभावशाली होत असतो

शक्तीचा प्रयोग

खरंतर प्रचारामध्ये शक्तीचा प्रयोग करणे उचित ठरत नाही तरीही प्रचारामध्ये नेहमी शक्तीचा प्रयोग होताना दिसतो त्यामुळे शक्तीचा उपयोग हा प्रचाराचा एक भाग होतो प्राचीन काळापासूनच जे शासनकर्ते होऊन गेले त्यांनी आपली विचारसरणीचा प्रसार करण्यासाठी शक्तीचा उपयोग केलेला दिसतो धर्माच्या प्रचारासाठी अनेक वेळा धार्मिक संस्थांकडून शक्तीचा उपयोग हा केलेला दिसतो. सध्याच्या काळात मात्र प्रचारासाठी शक्तीचा प्रयोग हा अप्रासंगिक ठरतो

सांस्कृतिक कार्यक्रम

सांस्कृतिक कार्यक्रमाचे ठिकाणी लोक आपोआपच जमतात त्यामुळे प्रचार करण्यासाठी एक उत्तम माध्यम करू शकतो त्यामुळेच प्रचारासाठी सांस्कृतिक कार्यक्रमाचा आधार हा नेहमीच घेतला जातो यामध्ये नाटक, संगीत, नृत्य आदी कार्यक्रम करून किंवा कवी संमेलन कथाकथनच्या माध्यमातून आपला प्रचार अधिक प्रभावशाली बोलण्यासाठी प्रचारांच्या कडून अनेक वेळा प्रयत्न केला जातो

प्रचाराच्या मर्यादा

प्रचाराच्या प्रवाहाला त्याच्या विरोधात केलेला प्रचार मर्यादित करत असतो कारण एखाद्या गोष्टीचा प्रचार केला जात असेल त्याची वेळी विरोधी गटाकडून विरोधी प्रचार केला जात असेल तर त्या प्रचाराचा महत्त्व कमी होत जातं

सामाजिक परिस्थितीला अनुकूल असणाऱ्या प्रचाराचा सहज स्वीकार केला जातो सामाजिक परिस्थिती अनुकूल नसणाऱ्या प्रचाराचा स्वीकार केला जात नाही

लोकांच्या असणाऱ्या प्रचलित भावना विश्वास आदर्श या विरोधात जाऊन केलेला प्रचार हा स्वीकारला जात नाही

प्रचारामध्ये शारीरिक शक्तीचा उपयोग केला तर उच्च व शिक्षित वर्ग त्याचा विरोध करतो

निष्कर्ष

आधुनिक काळात प्रचाराचे स्वरूप हे पूर्णतः बदललेले दिसते. लोकशाहिचे अस्तित्व टिकवणे व तिचे बळकटीन करणे या उद्देशा बरोबरच राजकीय सत्ता मिळवण्यासाठी प्रचार या माध्यमाचा उपयोग केला जातो आधुनिक काळात प्रचाराचे स्वरूप हे पूर्णतः बदललेले दिसते विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या विकासामुळे प्रचार पद्धतीमध्ये हे बदल झालेले दिसतात विशेषता आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून लोकांपर्यंत पोहोचण्याचा व त्यांना प्रभावित करण्याचा प्रयत्न केला जातो . विशेषता सोशल मीडियाचा प्रचार साठी वापर हा मोठ्या प्रमाणात केला जातो कारण सोशल मीडियाच्या माध्यमातून एकाच वेळी अनेक लोकांपर्यंत पोहोचता येते त्याचबरोबर रेडिओ व टेलिव्हिजन सारख्या पारंपारिक साधनांच्या मार्फत ही आपला प्रचार अधिक प्रभावी करण्याचा प्रयत्न केला जातो यावरून असा निष्कर्ष काढता येईल की विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून आजच्या काळात प्रभावीपणे प्रचार केला जात आहे

संदर्भ

१. डॉ. विनी शर्मा , लोकतंत्र का बदलता स्वरूप , सत्यम पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रीब्युटर्स जयपुर
२. राजेंद्र होरा सुहास पळशीकर, भारतीय लोकशाही- अर्थ आणि व्यवहार, डायमंड पब्लिकेशन
३. डॉ.बी.बी. पाटील, भारतीय शासन आणि राजकारण , फडके प्रकाशन
४. जोसी जोसेफ, अनुवाद पूनम छत्रे, लोकशाहीचे वास्तव, मधुश्री पब्लिकेशन